

VOINȚA PERSOANEI DECEDATE,
LIMITELE DREPTULUI DE DISPOZIȚIE
A TERȚILOR FAȚĂ DE CORPUL SAU
FUNERALIILE DEFUNCTULUI.
CREDINȚA RELIGIOASĂ DĂINUIE
DINCOLO DE MOARTE

Drd. Dragoș PENCA

Universitatea Ovidius din Constanța,

Școala Doctorală de Teologie Ortodoxă, specializarea Drept Canonic¹

dragos.penca@gmail.com

Abstract: *The will of the deceased, the limits of the right of disposition of third parties towards the body or funeral of the deceased. The religious faith lasts beyond death.*

The will of the deceased, the limits of the right of disposal of third parties to the body or funeral of the deceased. How faith lasts beyond death. In Romania, the state guarantees the freedom of conscience of citizens, freedom that is manifested by their right to think freely, to have their own opinions, political choices or religious beliefs. The public manifestation of a religious belief is part of the fundamental right to human dignity. One of the fundamental human rights is to choose his own religion or to change it, to live according to the dogmatic, ethical and social norms of his religion and to be able to decide on his own body or funeral. The Romanian courts have ruled that even in the absence of an express provision, membership in a religious organization or the public manifestation of the beliefs of that religion are sufficient reasons for determining the manner of burial: with or without cremation.

Keyword: *freedom of religious beliefs, cremation, burial, religious faith.*

¹ Acest studiu face parte din lucrarea de cercetare doctorală „Culte religioase din România și organizarea lor statutară (studiu comparativ al statutelor cultelor ortodoxe și neo-protestante)” realizată de autor în cadrul Școlii Doctorale de Teologie, Universitatea Ovidius din Constanța, specializarea Drept canonic.

Deși România se declară un stat laic² și neutru față de cultele religioase, din fericire legiuitorul a prevăzut un set de legi și norme care garantează libertatea de gândire, libertatea de conștiință și libertatea de exprimare a religie ca drepturi fundamentale ale omului³, precum și diverse forme de sprijin pentru comunitățile religioase și pentru conservarea și dezvoltarea patrimoniului religios. În ceea ce privește garantarea libertății gândirii, a conștiinței și a practicării religiei, considerăm că toate aceste trei drepturi sunt distincte și sunt drepturi primordiale ale omului.⁴

Religia este o formă de concretizare a tuturor concepțiilor față de viață și Divinitate, a materializării gândirii libere a individului și a normelor sale de conștiință, este o formă de exprimare publică a convingerilor religioase proprii prin mărturisire, participare la serviciile de cult, asocierea în organizații cu caracter religios și practicarea religiei în viața cotidiană, cu toate implicațiile pe care aceasta le are⁵. În acest sens Legea libertății religioase și a regimului general al cultelor⁶ recunoaște dreptul fiecărei „persoane de a avea sau de a adopta o religie, de a și-o manifesta în mod individual sau colectiv, în public sau în particular, prin practicile și ritualurile specifice cultului”⁷ fără a cunoaște alte îngrădiri decât acelea ce „constituie măsuri necesare într-o societate democratică pentru securitatea publică, protecția

2 *Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor (republicată)*, art. 9, al.(1), M.Of. 201 din 21 martie 2014.

3 Nicolae V. Dură, „Relațiile Stat-Culte religioase în U.E. „Privilegii” și „discriminări” în politica „religioasă” a unor State membre ale Uniunii Europene”, în *Analele Universității Ovidius Constanța*, Seria Drept și Științe Administrative, Nr. 1 / 2007, pp. 20-34.

N. V. Dură, Cătălina Mititelu, „The Treaty of Nice, European Union Charter of Fundamental Rights” în *The 8th Edition of the International Conference, European Integration – Realities and Perspectives*, Legal Sciences in the New Millennium p. 125.

4 N. V. Dură, „Libertatea de conștiință, un drept primordial al omului. Precizări și corective privind conținutul și statutul ei juridic”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 8, nr. 2, 2020, Ed. Les Arcs, p. 35. A se vedea și Cătălina Mititelu, „Despre libertatea de conștiință și libertatea credințelor religioase. Câteva considerații și evaluări” în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 8, nr. 1, 2020, Ed. Les Arcs, p. 461.

5 Garantarea zilei de odihnă și sărbătoare, învățământ religios, asistență religioasă în școli, spitale, azile și penitenciare, dreptul părinților de a decide religia copiilor, dreptul persoanelor de a decide asupra propriului corp sau asupra propriilor funerarii etc.

6 *Legea nr. 489/2006...*

7 *Ibidem*, art. 2, al.(1).

ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.”⁸

„La nivel internațional, dreptul oricărui om de a mărturisi o credință religioasă, în mod individual și public, prin manifestările și ceremoniile unui cult religios, a fost garantat și prin Pactul internațional privind drepturile civile și politice (cf. Art. 18) publicat în anul 1976.”⁹

Dreptul la religie nu poate fi limitat la un cult religios recunoscut sau la o altă organizație religioasă legal constituită ci este expresia manifestării filosofice libere a omului, libertate limitată la granița încălcării libertăților celorlalți, atât din punct de vedere al securității publice, al sănătății fizice, cât și morale ale celorlalți.¹⁰

Religia implică asumarea unor credințe filosofice față de viață, moarte și univers care impun acceptarea unor dogme, norme etice, sociale și alimentare și implicit, respectarea lor.

Rezumând, religia este un drept fundamental al omului care întrunește concepțiile și convingerile sale religioase și care se exprimă în cadrul unor dogme, crezuri și practici religioase.

Cultul religios. Una din nevoile majore ale omului este nevoia de apartenență¹¹. Apartenența la o familie, care este una din nevoile primare¹², apartenența la o comunitate socială (sau religioasă), care împărtășește aceleași valori religioase, sociale, familiale și de stil de viață.¹³

8 *Ibidem*, al. (2). A se vedea o sumarizare a prevederilor convențiilor internaționale privitoare la drepturile fundamentale ale omului, inclusiv drepturile și libertățile religioase în N. V. Dură, „Despre libertatea religioasă și regimul ei juridic. Considerații și evaluări”, în *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*, nr.2 (36), Chișinău, 2019, pp. 25-30. A se vedea și Cătălina Mititelu, „The Autonomy of Religious Denominations in Romania”, în *Ecumeny and Law*, vol. 4 (2016), p. 279.

9 N. V. Dură, C. Mititelu, „Dreptul la libertatea de religie. Edictul de la Milan și afirmarea dispozițiilor lui de principiu în legislația europeană și internațională”, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul XVII, Nr. 1/2013, p.51.

10 John Stuart Mill, *Despre libertate*, ed. III-a, București, Editura Humanitas, 2014.

11 *Revista Viață și Sănătate*, Locul ce mi se potrivește, studiul din 27.02.2016, <https://www.viatasisanatate.ro/resource/download/1630>, văzut la 12.01.2019.

12 Conform teoriei lui Maslow. A se vedea Abraham Maslow, *A Theory of Human Motivation*, Ed. Independently Published, 2019.

13 Emanuel Sălăgean, „Libertatea de conștiință – factor determinant în formarea identității și afirmarea integrității”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol.8, nr.1, 2020, Ed. Iarsic, Les Arcs, 2020, pp. 522-552.

Individul are nevoie să aparțină unor structuri – familiale sau sociale – în vederea dezvoltării sale armonioase. Familia, grupul de prieteni, grupul de credincioși din care facem parte, sunt elemente de suport pentru noi într-o măsură mult mai complexă decât ne putem imagina și, totodată, sunt locul de exteriorizare a concepțiilor și credințelor religioase. Comunitatea religioasă devine astfel o familie care dezvoltă, în afara aspectelor sociale și familiale, organismul spiritual al individului. Din acest punct de vedere, dreptul omului de a adera la o religie și de a-și schimba religia este o libertate fundamentală legată direct de libertatea de gândire, de conștiință și de religie.¹⁴

Astfel, membri laici ai cultelor religioase sau mireni sunt unul dintre cele două elemente constitutive primare ale cultului religios.¹⁵ „Elementele constitutive ale Bisericii sunt: clericii și laicii. Totalitatea acestora formează însăși Biserica, și Biserica nu o constituie nici clerul singur, precum nu o poate constitui nici poporul credincios singur, ci ambele aceste două stări sunt componentele organismului bisericesc. Biserica nu este conceptibilă fără vreunul din aceste două elemente — și dacă este adevărat că unde este episcopul, acolo este și biserica, tot pe atât de adevărat este și aceea, că episcopul fără credincioși nu este biserica. Episcopul și în genere episcopatul și clerul întreg n-are nici un sens fără credincioși; independent de aceștia, el nu-și justifică existența, care numai pentru a exista, nu este necesară.”¹⁶

În afara faptului că mireni constituie, alături de preoți, Biserica, ca parte pasivă în închinare, prin participarea la Sfintele Liturghii, care nu se pot săvârși, conform tradiției, „decât în prezența credincioșilor”¹⁷, ei se constituie și ca un element activ în desfășurarea actului de cult ca „sprinț al ierarhiei, care este singura chemată și singura îndreptățită să exercite puterea sacramentală...”¹⁸

14 N. V. Dură, „Drepturile și libertățile fundamentale ale omului și protecția lor juridică. Dreptul la religie și libertatea religioasă”, în *Analele Universității Ovidius*, nr. 3/2005, p. 9.

15 Ținând cont că monahismul a apărut în sec. IV și că monahii sunt mireni care consimt pentru o viață de slujire și închinare, monahii devin al treilea element al Bisericii mult mai târziu. A se vedea N. V. Dură, „Monahii, al treilea element constitutiv al Bisericii. Norme și rânduieli canonice privind organizarea și disciplina vieții monahale”, în *Biserica Ortodoxă Română*, CXXII (2003), nr. 7-12, p. 469. A se vedea și L. Stan, *Biserica și Dreptul, Studii de Drept Canonic Ortodox, Structura...*, p. 203.

16 Liviu Stan, *Mireni în Biserică, Studiu canonic – istoric*, Sibiu, 1930, p.24.

17 L. Stan, *Biserica și Dreptul, Studii de Drept Canonic Ortodox, Structura, organizarea și membrii Bisericii*, Vol. 4, Sibiu, Editura Andreiana, 2009, p. 208.

18 L. Stan, *Mireni în Biserică, studiu canonic – istoric*, Sibiu, 1939, p. 59, p. 64, p. 751; L. Stan, *Despre principiile canonice...*, p. 178, pp. 184-185; L. Stan, *Biserica și Dreptul, Studii de Drept Canonic Ortodox, Structura...*, p. 205, p. 207, pp. 209-210.

Din acest punct de vedere, cultul religios este grupul de persoane fizice care adoptă, împărtășesc și practică aceeași credință religioasă și care, prin manifestarea actului de voință, consimt la înființarea unei persoane juridice în vederea dobândirii de drepturi civile sau, ulterior, aderă la normele statutare și canonice ale aceluși cult. Rezultă, deci, că dobândirea personalității juridice a cultului religios (sau a grupului sau asociației religioase) este strict legată de voința persoanelor fizice ce îl compun, grupul religios putând exista și fără a dobândi personalitatea juridică și fără a fi recunoscut de stat¹⁹, iar aderarea la un grup religios constituit ca persoană juridică sau fără a avea personalitate juridică este strict la latitudinea persoanei.

Observăm că legiuitorul a prevăzut ca forma de adeziune a unei persoane la un cult sau asociație religioasă, aflate în curs de constituire, să fie în scris. Prevederea articolului 18, al. (1), lit. b) din Legea 489/2006 care impune prezentarea unor liste cu adeziunile se referă, într-adevăr, la asociațiile religioase care urmăresc dobândirea statutului de cult religios, cu toate acestea, prin analogia legii, opinăm că toate adeziunile la un cult religios, chiar și istoric, trebuie a fi în formă scrisă, atât de persoana care aderă la mărturisirea de credință a noului cult, în cazul adulților, cât și de către reprezentanții legali ai copiilor.²⁰

N. V. Dură, „Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii noastre din secolele XVII-XIX în lumina praviloadelor”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul CII, nr. 3-4, 1984, p. 219.

†PF Teoctist Arăpașu, „Conlucrarea dintre episcopi, clerici și mireni în conducerea treburilor Bisericii”, în *Biserica Ortodoxă Română*, mai-iunie, 1990, pp. 10-14.

Iuliu Scriban, „Întrebuințarea scriitorilor mireni în predică”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul XLVI, 1928, nr. 10, pp. 950-951

Ștefan Berechet, „Mirenii în Biserica Universală și în cele slave ortodoxe”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul XL (1922), nr. 11, august, pp. 838-849. A se vedea și I.Scriban, „Ajutorul mirenilor și alt chip”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul XLIV, 1926, nr. 4, aprilie, p. 237.

19 Codul civil român dă posibilitatea persoanelor de a se asocia în societăți fără a le impune obligativitatea dobândirii personalității juridice. A se vedea Codul civil din 2009..., art. 1881, art. 1884, art. 1886, art. 1889, art. 1892. Totodată, Dreptul canonic al Bisericii Catolice prevede posibilitatea ca o asociație sau altă entitate religioasă să funcționează fără personalitate juridică, în funcție de scopul urmărit. A se vedea N. V. Dură, „Dreptul patrimonial al cultelor religioase” în *Statutul actual pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Tradiție și înnoire*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, Editura Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 277.

20 Acest aspect formal putându-se realiza atât prin semnarea unei cereri cât și prin însușirea certificatului de botez sau a altor acte administrativ-ecclesiastice.

Cu toate acestea, în virtutea libertății de gândire, de conștiință și de aderare la o religie, apartenența la un cult religios poate fi și informală, fără a avea un caracter sacramental, în formă scrisă. Participarea la serviciile de cult, însușirea doctrinei religioase, serbarea unor zile cu caracter festiv religios sau chiar mărturisirea publică a credinței religioase a persoanei pot constitui dovezi de simpatie și apartenență la cultul religios, chiar dacă această apartenență nu este înregistrată scriptic sau consfințită printr-un document.

În cazul Bisericii Ortodoxe Române, calitatea de membru al Bisericii se dobândește prin botez și mirungere²¹. Biserica este, așadar, uniunea tuturor celor botezați și care conlucrează pentru misiunea pentru care Biserica a fost constituită²² din vechime asupra libertăților individuale²³.

În cazul celor mai multe culte neoprotestante²⁴, apartenența la Biserica se face prin mărturisirea credinței publice manifestate prin botez²⁵ și prin aderarea la cultul religios. În acest caz, botezul este „mărturisirea publică a credinței”. Cu toate acestea, pentru respectarea legii, persoana care aderă la un cult trebuie să-și manifeste intenția și în scris sau într-o altă formă cu caracter probatoriu.

Cele mai multe culte neoprotestante au prevăzut în statut calitatea de „apartinător al cultului”²⁶, calitate diferită de calitatea de membru al cul-

21 Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, s.l., 1993, p. 228.

22 Mitropolitul Andrei Șaguna, *Compendiu de drept canonic*³, Sibiu, 1933, p. 88, apud Cătălina Mititelu, „The current statutes for the organization and functioning of The Romanian Orthodox Church. Tradition and innovation”, în *Simpozion Internațional*, Episcopia Caransebeșului, 6-8 octombrie 2015, Presa Universitară Clujeană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016, p. 160.

23 Gheorghe Soare, „Aspecte din legislația bizantină în legătură cu ocrotirea omului”, în *Studii Teologice*, seria II-a, 1-2, anul X, București, 1958, p. 67.

24 În cazul Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea, Bisericii Baptiste, Bisericii Penticostale și în cazul Bisericii Creștine după Evanghelie, doctrina prevede că botezul este acordat numai persoanelor adulte, care au capacitatea de înțelegere și de decizie a Mărturisirii de credință, în comparație cu Biserica Evanghelică Română care practică „botezul casei”, adică și al copiilor la naștere. A se vedea și David P.I., *Călăuză Creștină – Sectologie*, edit. Episcopiei Argeșului, Curtea de Argeș, 1994, p. 155.

25 Fred Malone, *The Baptism of Disciples Alone: a covenantal argument for credobaptism versus paedobaptism*, 2nd edition, Ed. Founder Press, Cape Coral 2008, p. 283.

26 A se vedea *Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Creștine după Evanghelie din România – Uniunea Bisericilor Creștine după Evanghelie din România, recunoscut prin HG 897/20.08.2008*, art.25, M.Of. 638 din 04.09.2008 care vorbește în special de copiii minori ai membrilor cultului sau de alte persoane care, deși achiesază la punctele de doctrină creștine după Evanghelie, nu și-au oficiat apartenența la cult prin actul botezului.

tului care, deși nu are caracteristicile apartenenței ca membru al cultului, este înregistrată de cultul religios în registre speciale.

Aderarea la un cult religios sau la o credință religioasă implică asumarea unor obligații și a unor drepturi în cadrul acelei organizații religioase. Prin statutele, canoanele și regulamentele proprii, organizațiile religioase trasează un set de norme dogmatice, etice și sociale aplicabile membrilor lor. Totodată, actele constitutive ale organizațiilor religioase conțin regulile ce stabilesc drepturile membrilor (atât ale clerului cât și ale membrilor laici) în organizație.

Rezumând, asociația sau cultul religios este forma de asociere a persoanelor care împărtășesc valori spirituale și religioase comune, care își manifestă aceste trăiri religioase în public, indiferent dacă forma lor de asociere are sau nu personalitate juridică.

Serviciile funerare, cimitirele și crematoriile umane. După Revoluția din 1989, în România au fost recunoscute legal numai două forme de organizare a cimitirelor umane: cimitirele publice, aparținând autorităților locale și cimitirele confesionale²⁷, aparținând unui cult religios sau a mai multor culte religioase legal recunoscute.²⁸

Trebuie să facem mențiunea că „botezul nou-testamental”, așa cum este perceput de majoritatea bisericilor evanghelice, are două semnificații: una spirituală, a simbolului „morții față de păcat” și una publică, a mărturisirii credinței. Din acest punct de vedere, cultele evanghelice (neoprotestante) condiționează înscrierea în registrele membrilor de actul botezului – mărturisirii publice a credinței. O evidență a acestor aparținători este păstrată de fiecare biserică locală care întocmește un registru cu aparținătorii cultului. Bogdan Emilian Răduț, interviu din 14 iulie 2020; A se vedea *Statut din 2008 al Bisericii Evanghelice Române din 2008 al Bisericii Evanghelice Române*, art. 17, M. Of. 462 din 20.06.2008; A se vedea *Statut din 20 februarie 2008 al Cultului Creștin Penticostal – Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România*, art. 3, M. Of. 214 din 20 martie 2008, modificat prin Ordinul 125/2015, M. Of. 781 din 23 septembrie 2015, modificat prin Ordinul 127/2020, M. Of. 650 din 10 iunie 2020.

27 Trebuie să facem mențiunea că cimitirele au aparținut, din cele mai vechi timpuri, Bisericii, serviciul funerar având exclusiv caracter religios. A se vedea Nicolae V. Dură, „Relațiile Stat-Culte religioase în U.E. „Privilegii” și „discriminări” în politica „religioasă” a unor State membre ale Uniunii Europene”, în *Analele Universității Ovidius Constanța, Seria Drept și Științe Administrative* Nr. 1/2007, p.21; A se vedea și Orest Bucevschi, „Despre numele confesiunilor creștine”, în *Revista Teologică*, nr. 1-2, ianuarie – februarie, 1936, pp. 40-41; Petre Gîrboviceanu, „Cimitirele” în *Revista Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5, 1903, pp. 547-550.

28 A se vedea Silviu-Dorin Șchiopu, „Unele considerații asupra evoluției dreptului de a-ți determina felul propriilor funeralii”, în *Universul Juridic*, nr. 9/2017.

Statul a reglementat înhumarea (precedată sau nu de incinerare)²⁹ a persoanelor, precum și regulile referitoare la aceste evenimente prin lege³⁰. Serviciul funerar poate fi laic sau religios, în funcție de voința anterioară a defunctului³¹, a soților, a rudelor, a tutorilor sau autorităților îndrituite cu acest drept. Cu toate acestea, regulile de înhumare și incinerare în cimitirele confesionale sunt stabilite de cultul religios deținător, cimitirele confesionale având, de cele mai multe ori, caracter sacru, destinate activității de cult, cu un regim juridic special, fiind „inesizabile și imprescriptibile și nu pot fi înstrăinate, schimbate, grevate sau sechestrate”³². Înhumarea în locuri private, în curți sau în alte locuri neautorizate, deși constituie o încălcare a legii, este întâlnită atât în România³³ cât și în alte țări³⁴ și în afara unei sancțiuni modice, legiuitorul nu a prevăzut alte măsuri administrative de revenire la căile legale.

Biserica Ortodoxă Română consideră că singura formă permisă a serviciului funerar este de înhumarea defuncților, neacceptând incinerarea prealabilă a corpurilor omenești.³⁵ Regula este aplicabilă întregului cler și

29 *Legea nr. 102/2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare*, art.16, M.Of. 520 din 11 iulie 2014.

30 *Ibidem*.

31 *Codul Civil din 2009*, art. 80, M. Of. 505 din 15 iulie 2011: „Orice persoană poate determina felul propriilor funeralii și poate dispune cu privire la corpul său după moarte... În lipsa unei opțiuni exprese a persoanei decedate, va fi respectată, în ordine, voința soțului, părinților, descendenților, rudelor în linie colaterală până la al patrulea grad inclusiv, legatarilor universali sau cu titlu universal ori dispoziția primarului comunei, orașului, municipiului sau al sectorului municipiului București în a cărui rază teritorială a avut loc decesul. În toate cazurile se va ține seama de apartenența confesională a persoanei decedate.”

32 *Statut din 2008 pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române – Republicare*, M. Of. 97 din 10 februarie 2020.

33 Dragoș Suciu, „Comuna din România care n-are cimitir, iar morții sunt îngropați în grădină. Primar: „Sunt conservatori, nu-i putem scoate dintr-ale lor”, în *Gândul*, 5 martie 2019, disponibil pe <https://www.gandul.ro/reportaj/comuna-din-romania-care-n-are-cimitir-iar-mortii-sunt-ingropati-in-gradina-primar-sunt-conservatori-nu-i-putem-scoate-dintr-ale-lor-16619050>, accesat la 03.08.2021; Leontin Cupar, „Maramureș: Taragotistul Dumitru Fărcaș, înmormântat cu onoruri militare în grădina casei părintești din comuna Groși” în *Agerpres*, 9 august 2018, disponibil online la <https://www.agerpres.ro/social/2018/08/09/maramures-taragotistul-dumitru-farcas-inmormantat-cu-onoruri-militare-in-gradina-casei-parintesti-din-comuna-grosi-158504>, accesat la 3 august 2021.

34 Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 145.

35 Traian Costea, „Creștinismul și arderea morților”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul L (1932), nr. 2 (febr.), pp. 136-138; Ioan Popescu-Mălăești, „Ardem sau îngropăm morții?”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XLIX (1931), nr. 4 (apr.), p. 381; I. Popescu-Mălăești, „Păcatul arderii morților”, în *Biserica Ortodoxă Română* anul LIV

tuturor membrilor Bisericii Ortodoxe Române și se aplică pe întregul teritoriu administrativ păstorit de Patriarhia Română.

Rezumând, constatăm că legea civilă permite serviciile funerare atât religioase cât și laice realizate în spații autorizate, de către persoane autorizate. Legea ecleziastică ortodoxă permite exclusiv înhumarea cadavrelor umane, fără o incinerare prealabilă, din motive ce țin de interpretarea teologică proprie.

Membrii cultelor religioase, drepturile și obligațiile lor. Membrii cultelor religioase au obligațiile statutare, regulamentare sau canonice ale cultului la care au aderat de a căror îndeplinire este condiționată calitatea de membru sau de aparținător. Simpla aderare la o organizație religioasă, care nu este urmată și de practicarea credinței respectivei organizații, nu garantează păstrarea calității de membru. Toate statutele celor 18 culte religioase din România prevăd instanțe de judecată și norme disciplinare, de la organe și coduri complexe de control și judecată ecleziastică în cazul bisericilor primare, la forme simple în cazul cultelor neoprotestante. Cu excepția statutului Bisericii Reformate din România care prevede că „persoanele în cazul cărora s-a pronunțat sentință definitivă se pot adresa instanțelor civile de drept”³⁶, hotărârile instanțelor ecleziastice sunt definitive și nu pot face obiectul analizei instanțelor civile de drept comun. Statul a recunoscut, în virtutea autonomiei și a neutralității față de cultele religioase³⁷, dreptul cultelor religioase de a decide atât cu privire la normele fundamen-

(1936), nr. 1-2, (ian.-febr.), pp. 42-51; Iorgu Ivan, „Biserica nu admite arderea morților”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LV (1937), nr. 7-10 (iul.-oct.), p. 593; Hotărârea Sfântului Sinod din 15 iunie 1928, reconfirmată prin hotărârea Sfântului Sinod din 20 februarie 1933; Hotărârea nr. 4529 din 5 iulie 2012 a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în legătură cu practica necreștină a incinerării morților. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjCseDVh8XyAhVHhP0HHQumBp0QFnoECAIQAQ&url=http%3A%2F%2Fpatriarhia.ro%2Fimages%2Fpdf%2FHotarariSinodale%2F2012%2F4529_Comunicare_practica_incinerarii.pdf&usg=AOvVaw2pVyAnrdLER5reILuvymKu, accesat la 20 august 2021.

36 *Statut din 2007 al Bisericii Reformate din România*, recunoscut prin HG 186/2008, M.Of. 171 din 5 martie 2008, art. 11, alin. (3).

37 N. V. Dură, „Despre libertatea religioasă și regimul ei juridic. Considerații și evaluări”, în *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*, nr.2 (36), Chișinău, 2019, p. 25; N. V. Dură, „From the Church Autonomy of the Archbishop Andrei Șaguna to the Autonomy of the Religious Denominations in the Romanian State: Ecclesiological-Canonical Considerations”, în *Ecumeny and Law*, vol. 4/2016, pp. 235-256.

tale, dogmatice, cât și la modul de conduită al membrilor sau clerului său.³⁸

Totodată, membrilor cultelor religioase sau simpatizaților acestora le sunt recunoscute drepturile atât de lege, cât și de propriile canoane, statute sau regulamente bisericești. Primul drept constituțional este de a putea gândi liber, de a avea propriile idei filosofice, de a-și putea urma conștiința și de a-și putea practica, liber, religia.³⁹ Un alt foarte important drept al persoanei umane, garantat de legislație, este dreptul de a-și schimba religia.⁴⁰ În funcție de religia adoptată, oamenii au dreptul la asistență religioasă în școli, spitale și penitenciare⁴¹, dreptul la învățământul religios în cadrul școlilor publice sau private, dreptul de a refuza satisfacerea serviciului militar combatant, prin înlocuirea acestuia cu servicii sociale, medicale sau de altă natură, dreptul de a se căsători conform ritului ales și în conformitate cu normele și cutumele acestui rit, dreptul de a li se respecta voința privind serviciile funerare, modalitatea înhumării și locul ales în mod expres sau în mod indirect.

Rezumând, membrii sau aparținătorii asociațiilor și cultelor religioase sunt acele persoane care, în baza mărturisirii de credință proprii sau a părinților sau tutorilor legali aparțin unei organizații religioase cu sau fără personalitate juridică și care se bucură de toate drepturile și îndatoririle ce decurg din apartenența sau simpatizarea unei organizații religioase. Ei au obligații, impuse de normele proprii de organizare ale cultului religios, fiind supuși organelor proprii de judecată ale cultului, fără ca statul să se poată amesteca în aceste chestiuni. Totodată, membrii cultelor religioase au drepturi prevăzute generale prevăzute de lege și drepturi particulare, prevăzute de regulamentele ecleziastice.

Dreptul de a dispune asupra corpului și asupra evenimentelor de după moarte. Omul are, prin lege⁴², dreptul la demnitate, la memorie

38 Dragoș Penca, „Instanțele de judecată ecleziastică ca formă de manifestare a libertății religioase”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 8, nr. 2/2020, Ed. Les Arcs, p. 264.

39 Council of Europe/European Court of Human Rights, *Overview of the Court's case-law on freedom of religion*, 2013, p.8, disponibil la www.echr.coe.int, accesat la 8 august 2021.

40 Aurora Ciucă, „Despre conversia religioasă”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință* 2013, București, Editura Universitară, 2013, pp. 541 – 550.

41 D. Penca, „Drepturile religioase ale persoanelor plasate în detenție”, Simpozionul Serviciului Umanitar pentru Penitenciare, Rucăr, 22 decembrie 2018.

42 *Codul civil din 2009*, art. 72, M.Of. 505 din 15 iulie 2011. A se vedea și Ovidiu Ungureanu, Cornelia Munteanu, „Dreptul la demnitate în concepția Codului Civil”, în *Revista Romana de Drept Privat*, nr. 1/2016.

proprie și dreptul de a dispune asupra propriului corp, atât în timpul vieții cât și după moarte.⁴³

Legiuitorul a prevăzut că în timpul vieții, oamenii pot dispune, cu titlu expres, asupra propriilor funeralii, a ritului în care să se desfășoare acestea, precum și asupra propriului corp după moarte.⁴⁴ Aceste prevederi legislative privind tranzitorialitatea omului care conștientizează propria traiectorie în viață și care dispune asupra unor evenimente ce-i vor succeda morții sunt tratate în mod solemn de legiuitor.⁴⁵

Legea civilă a reglementat și situația în care defunctul, în timpul vieții, nu a prevăzut în mod expres modalitatea de înhumare sau ritul religios în care se desfășoară funeraliile. În acest caz, a inclus dreptul succesorilor sau, în lipsa acestora, a autorităților publice, de a dispune asupra funerariilor defunctului cu o singură mențiune, legată de apartenența confesională a persoanei decedate.⁴⁶

Apreciem grija legiuitorului român pentru respectarea dreptului la gândire, conștiință și convingeri religioase ale omului, inclusiv după moartea acestuia, prin respectarea convingerilor asupra morții și asupra destinației corpului neînsuflit. Respectul față de ființa umană transcende morții, iar credința religioasă trebuie respectată inclusiv în cazul memoriei persoanei.

În acest context legislativ, instanțele judecătorești din județul Constanța au fost chemate să se pronunțe asupra unui caz care implică mult mai multe elemente de drept decât cele aparent invocate de părți și reținute

43 Codul civil..., art. 78. A se vedea Ramona Duminiță, „Originea sacră și morală a dreptului”, în *Universul Juridic*, nr. 11/2016; Pavel Perju, „Respectul datorat persoanei și după decesul ei, în reglementările existente în ordinea juridică a unor state europene și nord-americane, precum și în noul Cod civil român”, în *Revista Dreptul*, nr. 1/2016; Eugen Chelaru, „Drepturile personalității în reglementarea noului Cod civil”, în *Revista Dreptul*, nr. 10/2011.

44 Codul civil..., art. 80, al. (1). A se vedea Radu Zidaru, „Înmormântarea religioasă în prevederi ale statului român”, în *Universul Juridic*, nr. 8/2021.

45 R. Zidaru, „Înmormântarea religioasă ...”

46 Codul civil..., art. 80, al.(2): „În lipsa unei opțiuni exprese a persoanei decedate, va fi respectată, în ordine, voința soțului, părinților, descendenților, rudelor în linie colaterală până la al patrulea grad inclusiv, legatarilor universali sau cu titlu universal ori dispoziția primarului comunei, orașului, municipiului sau al sectorului municipiului București în a cărui rază teritorială a avut loc decesul. În toate cazurile se va ține seama de apartenența confesională a persoanei decedate.”

de instanță.⁴⁷ O persoană relativ tânără, căsătorită, a decedat în municipiul Constanța în cursul anului 2021 în mod intempestiv, în cadrul unei unități sanitare. Având în vedere că defuncta nu își exprimase în mod explicit voința asupra funerarilor, în virtutea prevederilor legii, soțul supraviețuitor a decis incinerarea acesteia și, ulterior, înhumarea. Părinții acesteia au solicitat instanțelor de judecată, pe calea ordonanței președințiale, suspendarea procedurii de incinerare a trupului neînsuflit. Petenții au invocat în acest caz credința religioasă creștin ortodoxă a defunctei care interzicea incinerarea. În susținerea cererii lor, petenții au depus un certificat de botez în religia ortodoxă, dovada că în timpul vieții, înaintea căsătoriei, defuncta contractase realizarea unei construcții funerare în cimitirul ortodox din localitate și că, chiar după căsătorie, aceasta era o persoană religioasă, practicând ritualurile religioase ortodoxe.

Analizând probele depuse de părinții defunctei, „instanța a apreciat că reclamanta a făcut dovada voinței exprimate de defunctă în timpul vieții și anume aceea de a fi înmormântată”⁴⁸ chiar în lipsa unei mențiuni exprese în acest sens. Instanța a reținut, astfel, patru elemente ale manifestării convingerilor religioase ale defunctei, din care unul involuntar și trei voluntare:

- Botezul creștin administrat nou-născuților de către Biserica Ortodoxă Română⁴⁹, dovedit de aparținătorii interesați prin certificatul de botez, prin care defuncta a devenit membru al Bisericii Ortodoxe Române.⁵⁰ Observăm că botezul creștin primit la naștere este un act involuntar din partea defunctei, la data botezului aceasta neavând capacitatea de decizie;

- Lipsa unei renunțări exprese la calitatea de membru din partea defunctei, la maturitate, când avea posibilitatea de a denunța unilateral calitatea de membru al Bisericii Ortodoxe Române. Prin păstrarea calității de membru, defuncta face un act voluntar de confirmare a apartenenței la ortodoxia românească;

47 A se vedea *Decizia civilă 899 din 27.05.2021 a Tribunalului Constanța*.

48 *Ibidem*.

49 Nicolae Corneanu, „Pedobaptismul (botezul copiilor) de-a lungul vremii. Considerații istorice”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XCJII (1975), 1-2 (ian.-febr.) pp. 130-149; Andrei Eftimie, *Taina Sfântului Botez un obicei?*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XLIX (1931), 1 (ian.), pp. 45-48.

50 Nicolae Popovici, *Manual de Drept Bisericesc Ortodox Oriental cu privire specială la Dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, Vol. I, partea I și II, Arad, Editura Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, 1925, p.79.

- Păstrarea credinței ortodoxe prin respectarea posturilor⁵¹ ortodoxe, ca o particularitate a ritului și frecventarea serviciilor de cult ale Bisericii Ortodoxe Române, ca o formă vădită de manifestare a apartenenței la cultul creștin ortodox;

- Contractarea unui construcții funerare în cimitirul ortodox municipal, din timpul vieții, precum și a unor servicii funerare în conformitate cu tradiția și dogmele creștin ortodoxe. Acest ultim act voluntar demonstrează, fără putință de tăgadă, intenția clară de a fi înmormântată, fără o incinerare prealabilă.

Considerând că cele patru elemente de mai sus⁵² sunt suficiente în a demonstra voința anterioară decedatului a defunctei de a fi înmormântată conform practicilor Bisericii Ortodoxe Române, în contradictoriu cu voința soțului⁵³, instanța a admis cererea părinților defunctei, a suspendat incinerarea și a dispus înmormântarea în conformitate cu normele religioase ale cultului ortodox.⁵⁴

51 S. Bălănescu, „Noțiuni despre Post în genere”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul II (1875) 2 (nov.), 145-154;

Ene Braniște, „Posturile din cursul anului bisericesc”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXII (1964), 1-2 (ian.-febr.), pp. 120-138;

Constantin Erbiceanu, „Despre post din punct de vedere moral și canonic”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XIV (1891), 12 (mart.), pp. 853- 868.

52 Analiza punctuală a considerentelor pentru care instanța de judecată a pronunțat o decizie de admitere a cererii de suspendare a incinerării și a dispus înhumare îi aparține autorului.

53 În motivarea sentinței pronunțate, instanța de fond a produce o confuzie prin interpretarea diferită, în cadrul aceluiași text, a articolului 80 din Codul Civil, afirmând că: „Chiar și pentru ipoteza în care s-ar aprecia că există dovada unei voințe exprese a persoanei decedate cu privire la propriile funeralii, instanța reține că potrivit Codului civil trebuie să se respecte voința soțului care însă trebuie să fie în concordanță cu apartenența confesională a persoanei decedate”, deși anterior afirmă că „Articolul 80 din Noul cod civil sus menționat prevede două ipoteze, respectiv ipoteza în care există voința expresă a defunctului cu privire la propriile funeralii (alin. 19) și ipoteza în care nu există opțiunea expresă a persoanei decedate cu privire la propriile funeralii, caz în care va fi respectată în ordine, voința soțului, părinților, descendenților etc. În toate aceste cazuri însă (respectarea voinței altor persoane decât cea decedată) textul de la art. 80 prevede obligația de a se respecta apartenența confesională a persoanei decedate (teza finală art. 80 alin. 2).” A se vedea *Decizia civilă 899 din 27.05...*

54 Soțul defunctei a înaintat apel împotriva deciziei Judecătorei Constanța. Tribunalul a respins apelul pentru ne timbrarea cererii de apel, astfel că decizia instanței de fond a rămas definitivă și a fost executată.

Văzând succesiunea evenimentelor și a hotărârilor luate de instanța de judecată trebuie să ne exprimăm aprecierea pentru:

1. Raționamentul corect al instanței de judecată care a considerat că voința expresă despre propriile funerarii și despre propriul corp poate fi exprimată și indirect, prin transmiterea publică a ideilor și concepțiilor religioase de către un individ, prin adoptarea unei religii și prin practicarea publică a acelei religii. Chiar în lipsa unui testament sau a unor prevederi exprese despre situația morții sau a incapacității de decizie, filosofia de viață, adoptarea unei religii și trăirea normelor acelei religii pot reprezenta dovezi incontestabile despre voința individului asupra ceremonialului de moarte sau a corpului său.

Decizia instanței de judecată constănțene poate avea o reală importanță și în alte cazuri decât cel mai sus prezentat, chiar și atunci când individul se află în imposibilitatea exprimării deciziei lui sau în incapacitate de a judeca, caz în care terții (soțul, familia sau administrația publică) sunt chemați să-și manifeste voința asupra corpului individului.⁵⁵

2. Celeritatea cu care instanța de judecată a pronunțat hotărârile în cauză, hotărâri care vizează în mod explicit demnitatea umană, chiar și după moarte, rolul pe care religia îl are în viața unui om și dreptul omului de a-i fi respectată gândirea filosofică și religioasă, inclusiv după moarte.

În loc de concluzie, putem să afirmăm și noi, ca și Sfântul Apostol Ioan în cartea Apocalipsei: „Și am auzit un glas din cer care zicea: „Scrie: ‘Ferice de acum încolo de morții care mor în Domnul!... ei se vor odihni de ostenele lor, căci faptele lor îi urmează!’”⁵⁶

Deși moartea este o etapă a vieții în viziunea tuturor cultelor religioase monoteiste, exercitarea liberă a gândirii, a conștiinței și a normelor religioase sunt expresii ale manifestării demnității umane, demnitate de origine divină⁵⁷, care prin exprimarea publică în timpul vieții au putere de drept inclusiv asupra cazurilor de moarte sau de incapacitate de decizie.

Este un drept fundamental al omului să poată dispune asupra corpului său, asupra funerariilor sau a modului de înhumare, iar acest drept este manifestarea dreptului la demnitate umană care se manifestă atât în timpul vieții cât și după moarte.

55 Ne gândim aici la persoanele care aparțin unor culte religioase recunoscute care refuză transfuziile sangvine, transplantarea de organe sau alte proceduri medicale.

56 Apocalipsa 14:13, trad. Cornilescu, 1924.

57 N.V. Dură, „Drepturile și libertățile fundamentale ale omului ...”, p. 8.

Bibliografie:

Izvoare

- ✦ *Biblia*, trad. Cornilescu, 1924.

Legislație și sentințe judecătorești

- ✦ *Codul civil din 2009*, M.Of. 505 din 15 iulie 2011.
- ✦ *Legea nr. 102/2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare*, art.16, M.Of. 520 din 11 iulie 2014.
- ✦ *Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor (republicată)*, art. 9, al.(1), M.Of. 201 din 21 martie 2014.
- ✦ *Statut din 20 februarie 2008 al Cultului Creștin Penticostal – Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România*, M.Of. 214 din 20 martie 2008, modificat prin Ordinul 125/2015, M.Of. 781 din 23 septembrie 2015, modificat prin Ordinul 127/2020, M.Of. 650 din 10 iunie 2020.
- ✦ *Statut din 2007 al Bisericii Reformate din România*, recunoscut prin HG 186/2008, M.Of. 171 din 5 martie 2008.
- ✦ *Statut din 2008 al Bisericii Evanghelice Române din 2008 al Bisericii Evanghelice Române*, M.Of. 462 din 20.06.2008.
- ✦ *Statut din 2008 pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române – Republicare*, M.Of. 97 din 10 februarie 2020;
- ✦ *Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Creștine după Evanghelie din România — Uniunea Bisericilor Creștine după Evanghelie din România*, recunoscut prin HG 897/20.08.2008, M.Of. 638.
- ✦ *Hotărârea Sfântului Sinod din 15 iunie 1928*, reconfirmată prin hotărârea Sfântului Sinod din 20 februarie 1933. *Hotărârea nr. 4529 din 5 iulie 2012 a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în legătură cu practica necreștină a incinerării morților*. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjC-seDVh8XyAhVHhP0HHQumBp0QFnoECAIQAQ&url=http%3A%2F%2Fpatriarhia.ro%2Fimages%2Fpdf%2FHotarariSinodale%2F2012%2F4529_Comunicare_practica_incinerarii.pdf&usq=AOvVaw2pVyAnrdLER5reILuymKu, accesat la 20 august 2021.
- ✦ *Decizia civilă 899 din 27.05.2021 a Tribunalului Constanța*, www.rolii.ro.

Cărți și studii

- Arăpașu, Teoctist, „Conlucrarea dintre episcopi, clerici și mireni în conducerea treburilor Bisericii”, în *Biserica Ortodoxă Română*, mai-iunie, 1990.
- Bălănescu, S., „Noțiuni despre Post în genere”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul II (1875) 2 (nov.).
- Berechet, Ștefan, „Mirenii în Biserica Universală și în cele slave ortodoxe”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XL (1922), nr. 11, august.
- Braniște, Ene, „Posturile din cursul anului bisericesc”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXII (1964), 1-2 (ian.-febr.).
- Bucevschi, Orest, „Despre numele confesiunilor creștine”, în *Revista Teologică*, nr. 1-2, ianuarie–februarie, 1936.
- Chelaru, Eugen, „Drepturile personalității în reglementarea noului Cod civil”, în *Revista Dreptul*, nr. 10/2011.
- Ciucă, Aurora, „Despre conversia religioasă”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință 2013*, București, Ed. Universitară, 2013.
- Corneanu, Nicolae, „Pedobaptismul (botezul copiilor) de-a lungul vremii. Considerații istorice”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XCJII (1975), 1-2 (ian.-febr.).
- Costea, Traian, „Creștinismul și arderea morților”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul L (1932), nr. 2 (febr.). Popescu-Mălăești, Ioan, „Ardem sau îngropăm morții?” în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XLIX (1931), nr. 4 (apr.).
- Council of Europe/European Court of Human Rights, *Overview of the Court's case-law on freedom of religion*, 2013, p.8, disponibil la www.echr.coe.int, accesat la 8 august 2021.
- David P.I., *Călăuză Creștină – Sectologie*, Curtea de Argeș, Editura Episcopiei Argeșului, 1994.
- Duminică, Ramona, „Originea sacră și morală a dreptului”, în *Universul Juridic*, nr. 11/2016.
- Dură, V. Nicolae, „Despre libertatea religioasă și regimul ei juridic. Considerații și evaluări”, în *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*, nr. 2 (36), Chișinău, 2019.
- Dură, V. Nicolae, „Dreptul patrimonial al cultelor religioase”, în *Statutul actual pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Tradiție și înnoire*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului; Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015.

- Dură, V. Nicolae, „Drepturile și libertățile fundamentale ale omului și protecția lor juridică. Dreptul la religie și libertatea religioasă”, în *Analele Universității Ovidius*, nr. 3 (2005).
- Dură, V. Nicolae, „From the Church Autonomy of the Archbishop Andrei Șaguna to the Autonomy of the Religious Denominations in the Romanian State: Ecclesiological-Canonical Considerations”, în *Ecumeny and Law*, vol. 4 (2016) pp. 235-256.
- Dură, V. Nicolae, „Libertatea de conștiință, un drept primordial al omului. Precizări și corective privind conținutului și statutul ei juridic”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 8, nr.2, 2020, Les Arcs, France, Editions IARSIC.
- Dură, V. Nicolae, „Monahii, al treilea element constitutiv al Bisericii. Norme și rânduieli canonice privind organizarea și disciplina vieții monahale”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CXXII (2003), nr. 7-12.
- Dură, V. Nicolae, „Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii noastre din secolele XVII-XIX în lumina pravilior”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul CII, nr. 3-4, 1984.
- Dură, V. Nicolae, „Relațiile Stat-Culte religioase în U.E. „Privilegii” și „discriminări” în politica „religioasă” a unor State membre ale Uniunii Europene”, în *Analele Universității Ovidius Constanța*, Seria Drept și Științe Administrative Nr. 1/2007.
- Dură, V. Nicolae; Mititelu, Cătălina, „The Treaty of Nice, European Union Charter of Fundamental Rights”, în *The 8th Edition of the International Conference, European Integration – Realities and Perspectives*, Legal Sciences in the New Millennium.
- Dură, V. Nicolae; Mititelu, Cătălina, „Dreptul la libertatea de religie. Edictul de la Milan și afirmarea dispozițiilor lui de principiu în legislația europeană și internațională”, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul XVII, Nr. 1/2013.
- Eftimie, Andrei, „Taina Sfântului Botez un obicei?”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XLIX (1931), 1 (ian.).
- Erbiceanu, Constantin, „Despre post din punct de vedere moral și canonic”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XIV (1891), 12 (mart.).
- Floca, N. Ioan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, s.l., 1993.
- Gîrboviceanu, Petre, „Cimitirele”, în *Revista Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5, 1903.

- Ivan, Ivan, „Biserica nu admite arderea morților”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LV (1937), nr. 7-10 (iul.-oct.).
- Malone, Fred, *The Baptism of Disciples Alone: a covenantal argument for credobaptism versus paedobaptism*, 2nd edition, Cape Coral, Founder Press, 2008.
- Maslow, Abraham, *A Theory of Human Motivation*, Independently Published, 2019.
- Mill, John Stuart, *Despre libertate*, ed. III-a, București, Editura Humanitas, 2014.
- Mititelu, Cătălina, „Despre libertatea de conștiință și libertatea credințelor religioase. Câteva considerații și evaluări”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 8, nr. 1, 2020, Ed. Les Arcs.
- Mititelu, Cătălina, „The Autonomy of Religious Denominations in Romania”, în *Ecumeny and Law*, vol. 4 (2016).
- Mititelu, Cătălina, „The current statutes for the organisation and functioning of The Romanian Orthodox Church. Tradition and innovation”, în *Simpozion Internațional*, Episcopia Caransebeșului, 6-8 octombrie 2015, Presa Universitară Clujeană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016.
- Penca, Dragoș, „Drepturile religioase ale persoanelor plasate în detenție”, Simpozionul Serviciului Umanitar pentru Penitenciare, Rucăr, 22 decembrie 2018.
- Penca, Dragoș, „Instanțele de judecată ecleziastică ca formă de manifestare a libertății religioase”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 8, nr. 2/2020, Les Arcs, France, Editions IARSIC, 2020.
- Perju, Pavel, „Respectul datorat persoanei și după decesul ei, în reglementările existente în ordinea juridică a unor state europene și nord-americane, precum și în noul Cod civil român”, în *Revista Dreptul*, nr. 1/2016.
- Popescu-Mălăești, Ioan, „Păcatul arderii morților”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LIV (1936), nr. 1-2, (ian.-febr.).
- Popovici, Nicolae, *Manual de Drept Bisericesc Ortodox Oriental cu privire specială la Dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, Vol. I, partea I și II, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, 1925.
- Răduț, Bogdan Emilian, interviu din 14 iulie 2020.
- Sălăgean, Emanuel, „Libertatea de conștiință – factor determinant în formarea identității și afirmarea integrității”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol.8, nr.1/2020, Les Arcs, France, Editions IARSIC, 2020.

- Scriban, Iuliu, „Ajutorul mirenilor și alt chip”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XLIV, 1926, nr. 4.
- Scriban, Iuliu, „Întrebuințarea scriitorilor mireni în predică”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XLVI, 1928, nr. 10.
- Soare, Gheorghe, „Aspecte din legislația bizantină în legătură cu ocrotirea omului”, în *Studii Teologice*, seria II-a, 1-2, anul X, București, 1958.
- Stan, Liviu, *Mirenii în Biserică, studiu canonic – istoric*, Sibiu, 1939.
- Stan, Liviu, *Biserica și Dreptul, Studii de Drept Canonic Ortodox, Structura, organizarea și membrii Bisericii Vol. 4*, Sibiu, Editura Andreiana, 2009.
- Șaguna, Andrei, *Compendiu de drept canonic*, Sibiu, 1933.
- Șchiopu, Silviu-Dorin, „Unele considerații asupra evoluției dreptului de a-ți determina felul propriilor funerarii”, în *Universul Juridic*, nr. 9/2017.
- Ungureanu, Ovidiu, Munteanu, Cornelia, „Dreptul la demnitate în concepția Codului Civil”, în *Revista Română de Drept Privat*, nr. 1/2016.
- Van Gennep, Arnold, *Riturile de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1996.
- Zidaru, Radu, „Înmormântarea religioasă în prevederi ale statului român”, în *Universul Juridic*, nr. 8/2021.

Articole în format electronic

- Cupar, Leontin, „Maramureș: Taragotistul Dumitru Fărcaș, înmormântat cu onoruri militare în grădina casei părintești din comuna Groși”, în *Agerpres*, 9 august 2018, disponibil online la <https://www.agerpres.ro/social/2018/08/09/maramures-taragotistul-dumitru-farcas-inmormantat-cu-onoruri-militare-in-gradina-casei-parintesti-din-comuna-grosi--158504>.
- *Revista Viață și Sănătate*, Locul ce mi se potrivește, studiul din 27.02.2016, <https://www.viatasisanatate.ro/resource/download/1630>.
- Suciu, Dragoș, „Comuna din România care n-are cimitir, iar morții sunt îngropați în grădină. Primar: „Sunt conservatori, nu-i putem scoate dintr-ale lor”, în *Gândul*, 5 martie 2019, disponibil pe <https://www.gandul.ro/reportaj/comuna-din-romania-care-n-are-cimitir-iar-mortii-sunt-ingropati-in-gradina-primar-sunt-conservatori-nu-i-putem-scoate-dintr-ale-lor-16619050>.